

37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia

Állam- és Jogtudományi Szekció

Budapest, 2025. március 24–26.

Rendező intézmény:

Károli Gáspár Református Egyetem

Állam- és Jogtudományi Kar

Állam- és Jog-
tudományi Szekció

**Aquinói Szent Tamás közjogi gondolkodása és a
good governance kapcsolata**

Kézirat lezárásának dátuma:

2024. 05. 01.

Nyilatkozom, hogy a dolgozat elkészítése során nem használtam mesterséges intelligencia alapú szoftvert.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	4
John of Salisbury – A természetjogi közjogi gondolkodás előfutára	5
A Policraticus	6
John of Salisbury, a közvetítő	8
Aquinói Szent Tamás – az érett természetjogi alapú közjogi gondolkodás kidolgozója	10
Aquinói Szent Tamás kormányformákról alkotott felfogása	11
A mikrokozmosz és makrokozmosz Szent Tamás gondolkodásában	13
A közjó fogalma Aquinói Szent Tamásnál	15
A ius gentium és a természetjog kapcsolata	17
A cselekvő értelem Aquinói Szent Tamás munkásságában	18
Aquinói Szent Tamás közjogi gondolkodása mint a good governance előképe	19
Összegzés...	21
Bibliográfia	22
Internetes hivatkozások	26

Aquinói Szent Tamás közjogi gondolkodása és a good governance kapcsolata*

Bevezetés

E dolgozat célja Aquinói Szent Tamás közjogi gondolkodásának holisztikus szempontú vizsgálata, mely egyszerre veti össze a *Doctor Angelicus* munkásságát John of Salisbury szellemi hagyatékával és a politikatudomány kortárs fogalmával, a *good governance* fogalmával. Nem tárgyalja a dolgozat részleteiben az Aquinói Szent Tamás korához fűződő belpolitikai és külpolitikai történéseket, amelyek a szerzőt a művek megírására sarkalhatták.

Aquinói Szent Tamás közjogi gondolkodásának egyik megkerülhetetlen – majdhogynem közvetlen – előfutára John of Salisbury volt. Az egykori chartres-i püspök közjogi irányú főműve, a *Policraticus* több szempontból is befolyásolta az Angyali Doktor munkásságát.

John of Salisbury munkássága nagy hatást gyakorolt Aquinói Szent Tamás közjogi gondolkodására. Aquinói Szent Tamás mint a legmeghatározóbb skolasztikus filozófus ilyen irányú gondolatait a *De Regnobar* (A királyságról), más néven *De Regimine Principum* (A fejedelmek kormányzatáról) c. művében fejti ki. Mindemellett a *Summa Theologiae*-ben megfogalmazott természetjogi irányvonalak is szerves részét képezik közjogi gondolkodásának, hiszen Szent Tamás közjogi gondolkodása erényeken is nyugszik. Éppen az ilyen irányú erényelméleti kitekintés adja meg a lehetőséget arra, hogy Aquinói Szent Tamás közjogi gondolkodásáról a *good governance*, azaz a jó kormányzás kortárs politikaelméleti teóriájával összefüggésben is beszéljünk.

A *good governance* ugyanis olyan alapú kormányzatot vizionál követendő példaként, amely a nép igényeire megfelelően reflektál, amellet, hogy nem veszíti el az effektív, ugyanakkor erkölcsös működés feltételeit. A *good governance* elképzelése jóllehet elsősorban a kortárs politikaelmélet sodorvonalához tartozik, ennek ellenére egy-két emberöltővel Szent Tamás halála után az ún. *buon governo*, azaz a jó kormányzás teóriája megjelent Itáliában, elsősorban Sienában. Aquinói Szent Tamás közjogi gondolkodásának hagyatéka érezhető módon felsejlik a *quattrocento* e kormány szervezési elképzelésében.

* A kutatás a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-2-I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának keretében, illetve a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap által finanszírozott szakmai támogatásával készült.

John of Salisbury – A természetjogi közjogi gondolkodás előfutára

John of Salisbury (1115/1120 körül – 1180 október 25.) az angolszász medievisztika, egyúttal a természetjogi közjogi gondolkodás kiemelkedő szereplője.¹ Élete első hányadáról igen kevés tudható bizonyossággal, az azonban biztos, hogy I. Henrik halálát követően egy évvel, 1136-ban Párizsba ment tanulni.² Abelard tanítványaként filozófiát, szemantikát, retorikát, irodalmat és teológiát tanult.³

Az itt megszerzett átfogó tudást az egyházi közügyek szolgálatába állította. Theobald⁴ és Becket Szent Tamás⁵ Canterbury érsekek titkára volt.⁶ Theobald betegsége révén John of Salisbury feladatainak száma egyre csak nőtt, ennek ellenére 1159-ben befejezte két főművét: a *Policraticust* és a *Metalogicont*.⁷ Theobald 1161-ben bekövetkezett halálát követően, 1162-ben Becket Szent Tamás lett Canterbury érseke.⁸ John of Salisbury és Becket Szent Tamás mindketten száműzetésbe kényszerültek a II. Henrikkel való konfliktus miatt, jóllehet száműzetésük különböző régiókra korlátozódott.⁹ Becket Szent Tamás 1170. december 29-i meggyilkolása¹⁰ után John of Salisbury Exeterben töltött több évet, egészen addig, amíg Chartes püspökének ki nem nevezték.¹¹ Exeteri évei elején, 1171-ben a meggyilkolt szent

¹ Vö. <https://plato.stanford.edu/entries/john-salisbury/>

² Christophe GRELLARD (Ed.) & Frédérique LACHAUD (Ed.): *A Companion to John of Salisbury*. Leiden, Brill. 2015. 3.

³ Vö. <https://plato.stanford.edu/entries/john-salisbury/>

⁴ Theobald nem csupán John of Salisbury, hanem egyúttal Becket Szent Tamás patrónusa is volt.

⁵ Becket Szent Tamás Theobald segédje volt, egészen addig, amíg II. Henrik kancellárjának ki nem nevezték 1154-ben.

⁶ <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803100022371>

⁷ Christophe GRELLARD (Ed.) & Frédérique LACHAUD (Ed.): *A Companion to John of Salisbury*. Leiden, Brill. 2015. 11.

⁸ John of SALISBURY: *Policraticus – Az udvarnoncok hiábavalóságáról és a filozófusok nyomdokairól*. Budapest, Atlantisz. 1999. 18.

⁹ Christophe GRELLARD (Ed.) & Frédérique LACHAUD (Ed.): *A Companion to John of Salisbury*. Leiden, Brill. 2015. 11.

¹⁰ John D. HOSLER: *John of Salisbury: Military Authority of the Twelfth-century Renaissance*. Leiden-Boston, Brill. 2013. 1. és 37.

¹¹ Christophe GRELLARD (Ed.) & Frédérique LACHAUD (Ed.): *A Companion to John of Salisbury*. Leiden, Brill. 2015. 11-15.

emlékére megírta *Vita Sancti Thomae*¹² c. művét.¹³ 1176-ban szentelték Chartes püspökévé, 1180-ban Chartes városában halt meg, és a közeli Notre-Dame-de Josaphat templomban helyezték örök nyugalomra.¹⁴ Könyvtárát – melynek törzsanyagát elsősorban Egyházatyák művei képezték – a chartes-i katedrálisra hagyta.¹⁵

A Policraticus

A *Policraticus* mint John of Salisbury *Metalogicon* melletti magnum opusa a középkori politikaelmélet korszakolását tekintve egy átmeneti korban született.¹⁶ E korszakban ugyanis már leáldozott a XI. századi investitúraharcához szorosan hozzákapcsolódó, a pápaság és császárság harcát kommentáló pamfletirodalomnak¹⁷, ugyanakkor a görög filozófiai hagyatékokat feldolgozó XIII. századi értekezések kora még váratott magára.¹⁸ Ebben a sajátos eszmetörténeti miliőben fogant meg az első nagy jelentőséggel bíró középkori politikaelméleti mű, a *Policraticus*.¹⁹ Megjegyzendő azonban, hogy a *Policraticus* még Arisztotelész Politikájának újrafelfedezése előtt keletkezett, így John of Salisbury e művén nem érezhető az az erőteljes görög hagyomány²⁰, amely a skolasztika írásaira oly nagy hatást gyakorolt.²¹ A kötet nem is kíván átfogó jellegű szisztematikus politikaelméleti körképet festeni, hanem az uralkodás és a közjó vonatkozásában villantja fel azokat a legfontosabb létviszonyokat, amelyeken a helyes kormányzás áll vagy bukik. Mindennek jegyében a *Policraticus* alapvető

¹² Vö. *Vita Sancti Thomae Cantuariensis Archiepiscopi et Martyris, auctore Ioanne Saresberiensis*.

¹³ John of SALISBURY: *Policraticus – Az udvarnoncok hiábavalóságáról és a filozófusok nyomdokairól*. Budapest, Atlantisz. 1999. 20.

¹⁴ Vö. <https://plato.stanford.edu/entries/john-salisbury/>

¹⁵ John of SALISBURY: *Policraticus – Az udvarnoncok hiábavalóságáról és a filozófusok nyomdokairól*. Budapest, Atlantisz. 1999. 21.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Lásd még: I. S. ROBINSON: *Authority and resistance in the investiture contest: the polemical literature of the late eleventh century*. Manchester, Manchester University Press. 1978.

¹⁸ John of SALISBURY: *Policraticus – Az udvarnoncok hiábavalóságáról és a filozófusok nyomdokairól*. Budapest, Atlantisz. 1999. 21.

¹⁹ Uo. 24.

²⁰ Megjegyzendő azonban, hogy John of Salisbury volt az egyik első olyan középkori gondolkodó, aki Arisztotelész *Organonját* használta érvelése folyamán.

²¹ John of SALISBURY: *Policraticus – Az udvarnoncok hiábavalóságáról és a filozófusok nyomdokairól*. Budapest, Atlantisz. 1999. 24.

teoretikai keretét egyrészt a két kard elmélet bemutatása, másrészt a test sajátos allegóriája, az ún. szervanalógia²² adja, mintsem egy masszív logikai váz.²³

A Policraticus egyik fő vonása éppen abban mutatkozik meg, hogy a klasszikus auktoroktól, illetve a Bibliából származó idézetek révén olyan morális értékrend és kritikai érvrendszer mutatkozik meg a műben, amely minden korszakban aktualitással bírhat.²⁴ Éppen ebből eredendően a mű egyszerre tart görbe tükröt az akkori kortársaknak, másfelől ez lehetőséget teremtett arra, hogy korszakokon átívelően idézzék John of Salisbury műveit²⁵, különösen is a Policraticust.²⁶ Ennek ellenére a mű szerkezete egyfajta látszólagos szétszórtság jeleit mutatja, de ez valójában nem a struktúra hiányának róható fel, hanem a mű szerteágazó elméleti és gyakorlati alapjának.²⁷

A Policraticus különböző középkori eszmetörténeti műfajok sajátos elegye: egyes részei királytükörre (speculum) emlékeztetnek, sokszor leíró politikaelméleti traktátusként hat, ugyanakkor a mű a korabeli hadtudomány terén is számos információval látja el az olvasót.²⁸ A mű sajátosságát adja továbbá, hogy a témájukat tekintve királytükörnek mondható részek

²² Uo. 34.

²³ Cary J. NEDERMAN, Catherine CAMPBELL: *Priests, Kings, and Tyrants: Spiritual and Temporal Power in John of Salisbury's Policraticus*. Speculum, Vol. 66, No. 3 (Jul. 1991), pp. 572-590 (19 pages) 574.

²⁴ John of SALISBURY: *Policraticus – Az udvarnoncok hiábavalóságáról és a filozófusok nyomdokairól*. Budapest, Atlantisz. 1999. 36-37.

²⁵ John of Salisbury-t előszeretettel idézték zsarnokölő doktrínája miatt különböző korszakokban: XIII-XIV. századi jogászok, protestáns prédikátorok többször is hivatkoznak rá, illetve meglepő – de a zsarnokölés doktrínájával való kampányolás miatt sejthető – módon a kubai diktátor, Fidel Castro is idézte. Kiemelendő továbbá, hogy a XIV. század elején egy bizonyos Vitalis de Furnóra olyan nagy hatást gyakorolt a Policraticus, hogy azt antik műnek hitte, és a historizáló cím miatt úgy vélte, hogy a Policraticus a szerző neve. Mégis az egyik legjelentősebb idézőjének Aquinói Szent Tamás mondható, ugyanakkor hivatkozói között megtalálható Chaucer és számos humanista is, többek között Benvenuto da Imola.

²⁶ Cary J. NEDERMAN: *A Duty to Kill: John of Salisbury's Theory of Tyrannicide*. The Review of Politics Vol. 50, No. 3 (Summer, 1988), pp. 365-389. Cambridge, Cambridge University Press. 1988. 365.

²⁷ John of SALISBURY: *Policraticus – Az udvarnoncok hiábavalóságáról és a filozófusok nyomdokairól*. Budapest, Atlantisz. 1999. 27.

²⁸ John D. HOSLER: *John of Salisbury: Military Authority of the Twelfth-century Renaissance*. Leiden-Boston, Brill. 2013. 37.

forrásanyagát nem a kortárs politikai elgondolások, hanem a klasszikus és késő római irodalom és filozófia adják.²⁹

Éppen ebből is ered, hogy John of Salisbury magára elsősorban az athéni iskola követőjeként, academicusként tekint.³⁰ Ennek eredményeként a Policraticusban erősen megmutatkozik – bár nem kizárólagosan – a platóni, illetve neoplatonista hagyomány. John of Salisbury ugyanakkor nem volt olyan szigorú platonista sem, mint Chartres-i Bernát³¹, akinek a De expositione Porphyrii traktátusának részleteit John of Salisbury a Metalogiconban foglalta össze.³²

John of Salisbury, a közvetítő

John of Salisbury a középkori átmenetiség írója. Tág történelmi keretek között szemlélve elmondható, hogy a középkorban mint átmeneti korban alkotott. Szűkebb eszmetörténeti keretek között kijelenthető, hogy a XI. századi investitúraharc pamfletirodalma, és a virágzó XIII. század filozófiai monumentalitása között a XII. század irodalma határmezsgyének számít. Az eszmetörténeti és filozófiai átmenetiség azonban egy ennél tágabb kereten belül is értelmezhető, mely szerint John of Salisbury átmenetet képez a korábban platonista és neoplatonista hatás alapján gondolkozó egyházatyák, illetve teológusok, valamint az arisztotelészi hagyománnyal élő filozófusok között. John of Salisbury egyszerre egyesítette műveiben a platóni ideákat, és egyszerre ragadta meg az arisztotelészi praktika és logika mentén a közélet legfontosabb területeit.

A két kard elméletből eredendően John of Salisbury szétválasztja a világi és egyházi célokat.³³ Meg kell ugyanis különböztetni azokat a célokat, amelyek pusztán a földi létre irányulnak, és ezektől külön kell kezelni azokat a célokat, amelyek az egyház végső törekvése, az üdvözülés irányába mutatnak.³⁴ A földi élet célja ugyanis a közjóra és az evilági boldogságra való törekvés, melynek kulcsa az, hogy mind az uralkodó, mind a nép figyelmét ezekre irányítva

²⁹ John of SALISBURY: *Policraticus – Az udvarnoncok hiábavalóságáról és a filozófusok nyomdokairól*. Budapest, Atlantisz. 1999. 22.

³⁰ Uo.

³¹ Cédric GIRAUD and Constant MEWS: John of Salisbury and the Schools of the 12th Century. In: Christophe GRELLARD (Ed.) & Frédérique LACHAUD (Ed.): *A Companion to John of Salisbury*. Leiden, Brill. 2015. 44.

³² Vö. <https://www.britannica.com/biography/Bernard-de-Chartres#ref268768>

³³ John of SALISBURY: *Policraticus – Az udvarnoncok hiábavalóságáról és a filozófusok nyomdokairól*. Budapest, Atlantisz. 1999. 28.

³⁴ Uo.

élje életét.³⁵ Az egyházi és világi célok ilyenfajta szétválasztása hozta el John of Salisbury politikaelméletének igazi újdonságát, mert kortársai és elődei a két kard elmélet tekintetében is azt állították³⁶, hogy mind a két kardot a pápa kapja.³⁷

Végül, John of Salisbury munkássága egy sajátos, de értékes elegyét adja az elméleti és gyakorlati tudás átadásának. A Policraticusban olyan közjogi körképet fest ugyanis, ami egyaránt táplálkozik a bibliai és antik forrásokból, allegóriákból, másrésről az udvarban és felső egyházi körökben szerzett tapasztalata alapján úgy ír a helyes kormányformáról és állami működésről, hogy arról kézzelfogható tapasztalatai miatt vannak adekvát elképzelései. John of Salisbury éppen ezért olyan művet hozott létre a Policraticusban, amely minden kor számára tartalmazott megfontolnivalót. Aquinói Szent Tamás felismerte a Policraticus erőnyeit, így közjogi gondolkodásának kialakulására nagy hatást gyakorolt az angol filozófus.

³⁵ Cary J. NEDERMAN: John of Salisbury's Political Theory. In: Christophe GRELLARD (Ed.) & Frédérique LACHAUD (Ed.): *A Companion to John of Salisbury*. Leiden, Brill. 2015. 278.

³⁶ Többek között Robert Pullen és Clairvaux-i Szent Bernát.

³⁷ John of SALISBURY: *Policraticus – Az udvarnoncok hiábavalóságáról és a filozófusok nyomdokairól*. Budapest, Atlantisz. 1999. 22.

Aquinói Szent Tamás – az érett természetjogi alapú közjogi gondolkodás kidolgozója

Aquinói Szent Tamás mint a legmeghatározóbb skolasztikus filozófus számtalan olyan alapvető érvényű megfontolást fektetett le munkáiban, amelyek a mai napig értékesnek és hasznosnak bizonyulnak a közjogi gondolkodás terepében is. Aquinói Szent Tamás államról alkotott elképzelése ugyanis örökérvényű forrásokból táplálkozik, Istenből, a kinyilatkoztatásból és a természet teremtett rendjéből.

Az Angyali Doktor a hatalom örök és végső forrását Istenben, Krisztus királyságában látja. Éppen ebből az isteni eredetből származtatható az is, hogy a földi hatalom gyakorlóinak Isten országának építőinek kell lenniük. Szent Tamás ezért helyez kiemelt hangsúlyt az erényalapú kormányzásra, hiszen a Mennyei Országának építésére Isten meghívja az embereket, egyfajta cselekvésre sarkall. A meghívás a cselekvés aktív módozatát kívánja, és ennek az aktivitásnak a minősége sem másodlagos kérdés: nem mindegy, hogy miként építjük Isten Országát. Szent Tamás ennek jegyében az emberi közösségekre mint a társadalmi tevékenység színtereire tekint, ahol a közösség célját a recta ratio által vezérelt emberi kibontakozás adja. Az emberi közösségek működésének – és így különösen a nagyobb közösségi rendszerek, városok, városállamok, országok – alapjának helyesnek kell lennie. Ebből eredendően Aquinói Szent Tamás holisztikusan gondolkodik arról, hogy mi a megfelelő emberi keretrendszer, a megfelelő kormányforma, amelyben az emberek minél inkább az ész helyességéből kiindulva tudnak együtt élni.

John of Salisbury hatása markánsan megfigyelhető Aquinói Szent Tamás munkásságában, hiszen a *De Regnobia* a zsarnokságot minden eszközzel ellenzi, ahogy John of Salisbury is tette a *Policraticus*-ban. Jóllehet, Szent Tamás a zsarnokölés egzakt fogalmát nem vette át ugyan John of Salisbury-től, azonban hosszasan értekezik arról, hogy mi a nép feladata a zsarnokság esetén, és Isten hogyan viszonyul a zsarnoksághoz.³⁸

³⁸ Dino BIGONGIARI (Ed.): *The political ideas of St. Thomas Aquinas: representative selections*. New York, The Free Press. 1997. 192.

Aquinói Szent Tamás kormányformákról alkotott felfogása

Aquinói Szent Tamás a kormányformákról elsősorban az arisztotelészi hagyományt alapul véve gondolkozik. A kormányformák között nem csupán minőségbeli különbséget tesz, mely szerint az adott kormányforma jó vagy rossz, hanem a kormányformák között a hatalom gyakorlóinak száma tekintetében is disztinkvál. A rossz kormányformák tekintetében – Arisztotelész mentén – különbséget tesz a tyrannia, az oligarchia és a demokrácia között, hiszen amíg a zsarnokságban egy ember kezében összpontosul az elnyomó hatalom, addig az oligarchia és demokrácia hatalomgyakorlása több ember között oszlik meg. Ez a megoszlás azonban változik annak függvényében, hogy az emberek kis csoportja gyakorolja-e helytelenül a hatalmat (a kevesek principátusa)³⁹, vagy egymaga a nép gyakorolja nem megfelelő módon a reá bízott hatalmat. A jó kormányformák tekintetében – melyekkel Szent Tamás különösképpen foglalkozik – különbséget kell tenni a királyság, az arisztokrácia és a politeia között. Mindhárom kormányforma alapjait tekintve helyes kormányforma, azonban a hatalomgyakorlás megosztásának tekintetében mégis rangsorolhatóak. Ebben a tekintetben azonban Szent Tamás másfajta rangsort alakít ki, mint Arisztotelész. Arisztotelész szerint a politeia – különösképpen a mikté politeia a leghelyesebb kormányforma –, majd ezt követi az arisztokrácia (az optimaták uralma)⁴⁰, végül pedig a királyság. Arisztotelész úgy látta, hogy nagyobb társadalmi és legitimációs kontrollt eredményez a hatalom megosztásának ilyesfajta széttagolása, ezzel szemben azonban Aquinói Szent Tamás pragmatikusabb volt. Az Angyali Doktor a királyságot gondolta a legerényesebb kormányformának, ámbár olyan módon, hogy abban arisztokratikus és politeián alapuló elgondolások is helyet kapjanak. Ezek mentén Aquinói Szent Tamás a királyságnál kevésbé ideálisnak tartotta az arisztokráciát, a politeiát pedig még kevésbé részesítette előnyben a helyes kormányformák között.⁴¹

Szent Tamás azért választotta a királyságot a legmegfelelőbb helyes kormányformának, mert a király kezében összpontosuló hatalom – melynek forrása Isten – arra ad lehetőséget, hogy a királyság valóban az a kormányforma legyen, amely a legkevésbé alakul a zsarnokság

³⁹ FRIVALDSZKY János: Aquinói Szent Tamás államelméletének kontextusa: ciprusi királyság, jeruzsálemi keresztes állam, Magna Carta és az Aranybulla. *Iustum Aequum Salutare* XIX. 2023. 2., 10.

⁴⁰ Uo. 12.

⁴¹ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Aquinói Szent Tamás osztja Arisztotelész azon véleményét, miszerint a legrosszabb kormányformák közül a demokrácia a legkevésbé rossz, ennél rosszabb oligarchia, végérvényben azonban a zsarnokság a legrosszabb.

legrosszabb formájává.⁴² A Szent Tamás-féle megközelítés történelmi tapasztalatokon is alapul, hiszen a Római Birodalom demokratikus és köztársasági törekvései épphogy zsarnokságba fulladtak.

Aquinói Szent Tamás közjogi gondolkodása természetjogi közjogi gondolkodás. Az emberi természet és a teremtett világ rendjének felfejtése mind arra mutatnak filozófiájában, hogy egy felsőbb rend, illetve egy belső rendező erő húzódik meg a világ működése mögött. A teremtett világ rendjét megfelelő analógiákon keresztül alkalmazza a társadalmi rendre, mivel analógiái nem leegyszerűsítőek, hanem kellően komplex folyamatokat hasonlít egymáshoz.

A Doctor Angelicus a király személyével kapcsolatban említi meg azt a bibliai allegóriát, mely szerint a jó király olyan, mint a jó pásztor, hiszen a pásztor nyájának a javát keresi, nem a sajátját.⁴³ A juhait tápláló jó pásztor ugyanis nem közvetetten keresi a saját érdekét, mely szerint a juhok neki megélhetést és élelmet biztosítanak, hanem a nyájra mint szerves egésze, egyfajta évszázadokon átívelő szimbólumként tekint. Hasonlóképpen a jó király azt keresi, hogy miként szolgálhatja népe boldogulását, így az uralkodás nem cél, hanem eszköz.

⁴² FRIVALDSZKY János: Aquinói Szent Tamás államelméletének kontextusa: ciprusi királyság, jeruzsálemi kereszties állam, Magna Carta és az Aranybulla. *Iustum Aequum Salutare* XIX. 2023. 2., 12.

⁴³ Saint Thomas AQUINAS: *De Regno ad regem Cypri*. Bismarck, North Dakota, Divine Providence Press. 2014. I., XIII. 14.

A mikrokozmosz és makrokozmosz Szent Tamás gondolkodásában

Aquinói Szent Tamás a királyi tisztség természeti megfelelőjét a méhkaptárak belső felépítettségéhez hasonlítja, hiszen szükségszerű, hogy egy-egy kaptárnak legyen egy királynője.⁴⁴ A méhek „társadalmi berendezkedésének” és a királyságnak mint kormányformának kapcsolatát így egyfelől nem csupán egy természetben fellelhető, magasabb értéket mutató minta adja, hanem a természet rendje is, egyfajta biológiai szükséglet és kellő komplexitás.⁴⁵ Másképpen vélekedik a méhekről azonban Arisztotelész, aki szerint hiába él sok állat közösségben, tevékenységük mégsem hasonlatos az emberéhez, hiszen az ember sokkal inkább tekinthető zoon politikonnak, mint bármiféle más életforma.⁴⁶ Ezt Arisztotelész éppen azzal indokolja, hogy az emberi cselekvési minták mögött sokkal inkább meghúzódik a különböző cselekvések és döntések lehetősége, amíg az állatokat inkább az ösztöneik hajtják. Következésképpen az állatok tekintetében erényekről sem lehet beszélni, hiszen tudatosság hiányában nem is tudnak dönteni, és így erényeiket sem tudják fejleszteni a jobb társadalom építése végett. Ezért a proairesis egyedül az emberhez tartozik, az állatokhoz nem.

Szent Tamás éppen ezért utal egyszerre a mikrokozmoszra és a makrokozmoszra, és így Tamás akként tekint az emberre és környezetének befolyásolására, mint ahogyan Isten befolyásolja az egész univerzumot.⁴⁷ Azáltal, hogy Tamás az emberre mint egyfajta mikrokozmoszra tekint, az embernek nem csupán ontológiai, létezésbéli kérdései lesznek hasonlatossá az isteni létezéshez, hanem ez a mikrokozmosz lét magában hordozza az akcindenticiális, minőségibeli istenképmassát is. A Szent Tamás-féle aktív közösségteremtés

⁴⁴ Frivaldszky János: Aquinói Szent Tamás államelméletének kontextusa: ciprusi királyság, jeruzsálemi keresztes állam, Magna Carta és az Aranybulla. *Iustum Aequum Salutare* XIX. 2023. 2., 14.

⁴⁵ Megjegyzendő továbbá, hogy Szent Tamás a méhekkel kapcsolatban csodálatraméltónak találta a hexagonális kaptárépítést is, melyben szintén a születendő méhek élete bontakozik ki. Így nem csupán a társadalmi mintázatokban, hanem a geometrikus formákban is megmutatkozik egyrészt a biológiai szükségszerűség, másrészt a szépségen keresztül a teremtett rend. A hexagonális építkezésmód ugyanis a fejlődő méhlárva szempontjából is elengedhetetlen, nem csupán annak kaptárt stabilizáló volta miatt. Az élet értéke és a társadalmi hozzáadott érték így kitűnően mintázódik Szent Tamás példájában.

⁴⁶ „Man is more of a political animal than bees or any other gregarious animals.” – ARISTOTLE: *Politics*, book 1, Chap. 2 at 1253a8-9, *The Complete Works of Aristotle*, vol. 2, p. 1988.

⁴⁷ Frivaldszky János: Aquinói Szent Tamás államelméletének kontextusa: ciprusi királyság, jeruzsálemi keresztes állam, Magna Carta és az Aranybulla. *Iustum Aequum Salutare* XIX. 2023. 2., 14.

és jó kormányzás alapja éppen ezért egy olyan személyes törekvés is, mely alapján az emberi erényeket fejleszteni kell.

Aquinói Szent Tamás egyik legjelentősebb műve, a *De Regimine Principum*, azaz a *De Regno* ebből kifolyólag nem csupán a jogelméleti alapvetése a helyes kormányformának és kormányzatnak, hanem erényelméleti szempontból királytükörként is szolgál, jelesül III. Ciprusi Hugónak. Rendkívül pragmatikus a Doctor Angelicus azirányú megközelítése, miszerint egy ember – a király – erényekre nevelésén keresztül kialakulhat egy olyan uralkodókép, amely az egész nép számára és az arisztokraták számára is például szolgálhat. Ilyen volt a francia Szent Lajos Király is, aki nem csupán kiváló uralkodó, jó érzékekkel megáldott politikus, de erényes és erkölcsös ember is volt. Az erények ilyesfajta hangsúlyozása és a személyes kiválasztottság magasabb szintű felelősségvállalásra, áldozathozatalra is sarkall. Szent Tamás szerint: „*Minden kormányzónak ugyanis arra kell irányítani szándékát, hogy előmozdítsa a kormányzata alatt állók javát. A kormányosnak kötelessége a hajót a tenger vészei közepett biztos révbe vinni.*”⁴⁸ Ebből a megfontolásból eredendően a magasabb szintű felelősségvállalás két tekintetben is pozitívan építi Isten Országát: a király magának a társadalomnak a boldogulását, ezáltal a személyek kiteljesedését szolgálja, másrésről a királyi példa az erényekben való példamutatást, és így az üdvösséget is elősegíti.

A Doctor Angelicus közjogi felfogása így a célorientáltságon alapszik. Érvelése következetes, mégis sokrétű: a hatalom isteni forrásának bemutatása után logikusan érvel az emberi és a teremtett természet felépítésével, illetve megfelelően helyezi el ebben a viszonyrendszerben az embert mint társas lényt. A célorientáltság tekintetében is következetes, hiszen az isteni, természeti, emberi és így a racionális célokat egymásból vezeti le és ezeket összefüggésében tárgyalja. Aquinói Szent Tamás közjogi gondolkodása éppen abból a szempontból egyedi, hogy az isteni premisszából vezeti le a világ működését – s teszi mindezt a legnagyobb részletességgel – másrésről úgy tartja meg a célorientáltság logikai láncolatát, hogy az valóban a teremtést mintázza. Érvelését azzal támasztja alá, hogy mindennek a létoka Isten, ugyanakkor az emberi élet mint a teremtett világ csúcsa is magára Istenre irányul. Éppen ez az összetett viszonyrendszer nyitotta meg azt a gondolkodási lehetőséget, hogy a késő középkorban a

⁴⁸ AQUINÓI Szent Tamás: *De regno*. I, 2. In: SCHÜTZ Antal (szerk.): *Aquinói Szent Tamás szemelvényekben*. Budapest, Szent István Társulat, 1943. 410.

magasabb cél érdekében ne az önzés kerüljön előtérbe, hanem a kormányzás a társadalom javára szolgáljon, hiszen ez jelenti az emberek személyes kiteljesedését is.⁴⁹

A közjó fogalma Aquinói Szent Tamásnál

A közjó a természetjogi gondolkodás alapvető jelentőségű fogalma.⁵⁰ Aquinói Szent Tamás közjogi gondolkodásának talán legjelentősebb forrása a *De Regno*, azonban a Tamáshoz fűződő természetjog felfogás a *Summa Theologiae*-ben kerül kifejtésre.

Szent Tamás természetjogi gondolkodásában a közjó a legvégső oka a megfelelő cselekedeteknek.⁵¹ A közjó elérésére irányuló törekvés szilárdítja meg az emberek közötti együttműködést.⁵² Az idea felé való törekvés szüli meg így a gyakorlatot. Ebből kifolyólag nagy hangsúly kerül Szent Tamás gondolkodásában az erényekre. Az erények – Arisztotelész mentén – szülik meg ugyanis mindazt a gyakorlatot, amelyek alapján elérhető a jó kormányzás ideája. A közjó tekintetében ezért megkerülhetetlen jelentőséget biztosít Szent Tamás annak, hogy mindenkinek megadják azt, ami őt megilleti. Különösképpen felhívja arra a figyelmet, hogy jogtalanul ne fosszanak meg tulajdonától senkit sem, illetve senkit se bántsanak.⁵³ Aquinói e megállapítása különösen igaz az uralkodó tekintetében, hiszen egyrésről mintául szolgál a nép számára, másrésről az erkölcstelen uralkodói cselekedetek nem csupán etikai értelemben eredményeznek rossz kormányzást, hanem a képmutatás miatt az hatéktívitás terén is.⁵⁴

Szent Tamás kiemeli, hogy a helyes uralkodás és kormányzás elsősorban nem születés kérdése, de nem is csupán mesterségbeli jártasság eredménye,⁵⁵ hanem leginkább a gyakorolt erények

⁴⁹ FRIVALDSZKY János: Jó kormányzás a neokonzervatív/neoliberális korszak után: a közjóra irányuló szubszidiáriusrelacionális kormányzás felé. *Iustum Aequum Salutare* IX. 2013. 2., 57.

⁵⁰ David BRAYBROOKE: *Rousseau and St Thomas on the Common Good*. Natural Law Modernized, 2016, p.54-89. Toronto, University of Toronto Press. 2016. 54.

⁵¹ Uo. 55.

⁵² Uo.

⁵³ Saint Thomas AQUINAS & Richard J. REGAN (Ed.): *The Cardinal Virtues – Prudence, Justice, Fortitude, and Temperance*. Indianapolis-Cambridge, Hackett Publishing Company 2005. 56.

⁵⁴ Saint Thomas AQUINAS: *De Regno ad regem Cypri*. Bismarck, North Dakota, Divine Providence Press. 2014. I. LX. 50.

⁵⁵ Ahogy ezt később Machiavelli állította A fejedelem c. művében.

kérdése.⁵⁶ A kormányzónak azonban kitartónak is kell lennie az erények tekintetében, hiszen az erények fenntartása önmagában egy erényes cselekedet.⁵⁷ A jó kormányzáshoz különböző erények vezetnek, azonban minden erény egyszerre irányul az uralkodóra és magára a kormányzott közösségre, legyen az egy város, vagy ország.⁵⁸ A kormányzó – mint döntéshozó – ugyanis akkor tud a közjával egybevágó döntéseket hozni, ha ő maga az erények embere. Nem elég ugyanakkor csak önmaga miatt erényesnek lennie, hanem az emberek gyülekezetére személyek összességeként, perszonalista gondolkodásmód alapján kell tekintenie. Így a közjó nem csupán egy absztrahált fogalom, amelyet az uralkodó sajátos kénye szerint értelmezhet, hanem a valóságban megnyilvánuló emberi szükség kifejeződése.

Tamás szerint a közjó fenntartásához három dolog szükségeltetik. Az első feltétel, hogy a közjónak állandónak kell lennie, a második, hogy tenni kell a közjó fenntartásáért, a harmadik pedig, hogy magát a békét kell fenntartani.⁵⁹ A három feltétel fenntartásához azonban három fő veszélynek kell ellenállni, amelyek árthatnak a közjónak. Az első veszély magából a természetből, az emberi halandóságból ered, hiszen az emberek nem élhetnek örökké a Földön. Ezt a feltételt azonban nem csupán a halál akadályozhatja, hanem az emberi jóra való hajlam lankadása is az élet változásai és a különböző élethelyzetek miatt.⁶⁰ A második veszély ehhez hasonlóan abból ered, hogy a jóra való hajlam gonoszyságból vagy lustaságból is eltűnhet, mely alapján az emberek nem a közjót, hanem a saját javukat szemlélik.⁶¹ Így a második veszély az emberi esendőségből fakad. A harmadik veszélyt pedig a háborúk és zavargások jelentette külső hatás adja.⁶²

Ebből eredendően az uralkodót a három veszélynek való ellenállás terhe különösképpen terheli. Az első veszélyre az a megfelelő megoldás, ha az uralkodó becsületes, és feladatukat

⁵⁶ Saint Thomas AQUINAS & Richard J. REGAN (Ed.): *The Cardinal Virtues – Prudence, Justice, Fortitude, and Temperance*. Indianapolis-Cambridge, Hackett Publishing Company 2005. 15.

⁵⁷ Saint Thomas AQUINAS: *De Regno ad regem Cypri*. Bismarck, North Dakota, Divine Providence Press. 2014. I. LX. 50.

⁵⁸ Saint Thomas AQUINAS & Richard J. REGAN (Ed.): *The Cardinal Virtues – Prudence, Justice, Fortitude, and Temperance*. Indianapolis-Cambridge, Hackett Publishing Company 2005. 15.

⁵⁹ Saint Thomas AQUINAS: *De Regno ad regem Cypri*. Bismarck, North Dakota, Divine Providence Press. 2014. II. CXIX. 101.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

⁶² Uo. II. CXIX. 102.

megfelelően ellátni tudó embereket nevez ki folytonosan a szükséges feladatkörök élére, hogy a közjót szolgáló feladatkörök egyike se maradjon betöltetlenül.⁶³ Másodsorban, mind önmagát, mind a kinevezett embereit felügyelnie kell, hogy megfelelően járnak-e el a közjót érintő feladataikban. Ennek jegyében az erényeivel saját tisztségviselői számára is példát kell mutatnia, ha pedig udvartartása megszegi a parancsokat, akkor meg kell őket büntetnie.⁶⁴ Harmadrészt, az uralkodónak mindent meg kell tennie, hogy népét megfelelően vezesse, elkerülve a zavargásokat és háborúkat.⁶⁵

A ius gentium és a természetjog kapcsolata

Aquinói Szent Tamás felteszi azt a kérdést a *Summa Theologiae*-ban, hogy mennyiben tekinthető a népek joga – a *ius gentium* – azonosnak a természetjoggal.⁶⁶ Tamás a kérdés megválaszolását azzal kezdi, hogy definiálja az igazságos fogalmát. Igazságosnak, avagy jogosnak az tekinthető, ami a másikhöz természeténél fogva van hozzászabva.⁶⁷ Ez a hozzászabottság kétféle módon lehetséges: az abszolút mivolt vizsgálatával, illetve a személyhez közvetetten fűződő létben.⁶⁸ Az abszolút mivolt és a közvetett kapcsolat közötti különbségtételre egy ésszerű példát is hoz: a magánbirtok nem szemlélhető abszolút mivoltjában, azonban ha a békés birtoklás és földművelés szempontjából tekintünk a magánbirtokra, akkor jobban illik az egyik emberhez, mint a másikhöz – annak függvényében, hogy az kinek a magánbirtoka.⁶⁹ Tamás szerint az abszolút mivolt nem csupán az emberek, hanem más élőlények által is felfogható, és éppen ez a felfogóképesség a különböző élőlények között mutatja meg azt, hogy mi a közös: a természetjog. Tamás egyúttal azt is megjegyzi,

⁶³ Uo. II. CXX. 102.

⁶⁴ Uo. II. CXX. 102-103.

⁶⁵ Uo. II. CXX. 103.

⁶⁶ Schütz Antal: *Aquinói Szent Tamás Szemelvényekben*. Szent István Társulat, Budapest, 1943. 232. (2II 57, 3.)

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ AQUINÓI Szent Tamás: *A Summa Theologiae kérdései a jogról*. Szent István Társulat, Budapest, 2011. 204-205.

⁶⁹ Schütz Antal: *Aquinói Szent Tamás Szemelvényekben*. Szent István Társulat, Budapest, 1943. 232. (2II 57, 3.) és Aquinói Szent Tamás: *A Summa Theologiae kérdései a jogról*. Szent István Társulat, Budapest, 2011. 205.

hogy a *ius gentium* azért különbözik azonban a természetjegtől, mert az csupán az emberek számára nyilvánvaló.⁷⁰

A természetjog és a *ius gentium* melletti második érv az, hogy a természet rendje az, hogy egyes emberek szolgálnak, mások pedig uralkodnak.⁷¹ Tamás ezt azzal cáfolja, hogy természetjogilag nem helyes az az álláspont, hogy egy-egy ember abszolút értelemben vett szolga legyen. Lehetséges, hogy egyes emberek alávetik magukat a bölcsebbeknek – ahogy Arisztotelész állítja a Politikában –, azonban az emberi mivoltban való alárendeltségről szó sincsen. Így Tamás a természetjog és *ius gentium* közötti ilyen kapcsolatot cáfolja.⁷²

Szent Tamás a *ius gentium* és természetjog azonosságára vonatkozó harmadik évrre azzal válaszol, hogy a józan észhez hiába fűződik egyszerre a természetjog és a pozitív jog, a lényegi jogforrástani különbség az, hogy amíg a természetjog a *recta ratio* irányul, addig a pozitív jog a józan ész veszi alapul a konkrét jogszabályok megalkotásánál.⁷³

A cselekvő értelem Aquinói Szent Tamás munkásságában

Aquinói Szent Tamás Arisztotelész Lélek című műve kapcsán úgy vélekedik, hogy a cselekvő értelem létét nem kell feltételezni.⁷⁴ Ezt többek között azzal támasztja alá, hogy a potenciális értelem akkor lenne képes a megismerésre, ha annak mozgatója egy intelligibilis tárgy.⁷⁵ Ilyen tárgyak azonban nem léteznek, ezért a potenciális értelem megismerőképessége cselekvő értelemből ered.⁷⁶ A cselekvő értelem és potenciális értelem definiálása tekintetében meg kell továbbá jegyezni, hogy mindkét értelemnek két cselekvési formája van.⁷⁷ Amíg a cselekvő

⁷⁰ Aquinói Szent Tamás: *A Summa Theologiae kérdései a jogról*. Szent István Társulat, Budapest, 2011. 205.

⁷¹ Uo. 204.

⁷² Uo. 205.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Borbély Gábor (szerk.) & Schmal Dániel (szerk.): *Skolasztikus filozófiai szöveggyűjtemény*. Budapest, L' Harmattan. 2020. 187.

⁷⁵ Uo. 190.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo. 192.

értelemnek az értelemmel megragadható dolgoktól való elvonatkoztatás a feladata, addig a potenciális értelemnek a középpontjában az értelemmel megragadható dolgok befogadása áll.⁷⁸

Aquinoi Szent Tamás az értelem e két formáját azért különíti így el, mert a cselekvő értelem az erények gyakorlásához szervezesen hozzákapcsolódik. Az erények kettős természete is elsősorban abban mutatkozik meg, hogy egyrésztől gyakorolni kell őket, másrésztől törekedni is kell rájuk. Az erények gyakorlásához kell egy minta, egy ideál, amely irányt mutat az erényeknek, de az erény nem csupán az ideál miatt, hanem önnön gyakorlása – és az általa kifejtett hatások miatt üdvözlendő. Az erényes élet egyszerre példaadás és példakövetés. Aquinoi Szent Tamás gondolkodásában azért alkot koherens egészet az erényelmélet, mert a kinyilatkoztatás által egyszerre adott Krisztus példája, és egyszerre adottak az isteni parancsok, amelyek mentén gyakorolni lehet az erényeket. Így a keresztény uralkodó számára az imitatio Christi egyszerre valósul meg a cselekvő értelmén keresztül az erények gyakorlásában, és egyszerre a potenciális értelem a kinyilatkoztatás parancsainak felfogására és megismerésére. Mindez pedig szervesen szolgálja a közjót Aquinoi Szent Tamásnál.

Aquinoi Szent Tamás közjogi gondolkodása mint a good governance előképe

Aquinoi Szent Tamás közjogi gondolkodása megkerülhetetlen szerepet tölt be a mai napig az egyházkormányzati kérdések tekintetében. Közjogi gondolkodásának hatása azonban tetten érhető a későbbi századok megannyi filozófusánál és államférfijánál. Így a mai kor embere egyszerre közvetetten és egyszerre közvetlenül is szemlélheti mindazt, amit a Doctor Angelicus lefektetett a műveiben.

Szent Tamás közjogi gondolkodása a saját korára, illetve azt közvetlenül követő korra is igen nagy hatást gyakorolt, tekintve, hogy a De Regno Ciprus királyának írta, továbbá IV. Kelemen pápa személyes tanácsadója is volt. Tamás gondolkodása azonban közvetetten felismerhető az itáliai buon governora, azaz jó kormányzásra való törekvésekben. E XIV. századi törekvések középpontjában ugyanis az állt, hogy egy-egy közösséget akkor lehet jól kormányozni, hogyha a kormányzó erényesen, a közjót szem előtt tartva, a biztonság és stabilitás érdekében kormányoz, nem pedig a maga javára. A buon governo egyik leghíresebb megvalósulása a XIV. századi Sienában ment végbe, mely szerint a várost egy kilenc fős testület vezette, meghatározott mandátummal. A város kormányzásának e szakaszát megörökítendő Ambrogio

⁷⁸ Uo.

Lorenzetti A jó és a rossz kormányzat allegóriája és hatásai c. festménye a mai napig megtekinthető a sienai városházán, a Palazzo Pubblico-ban.⁷⁹

A good governance mint kortárs politikaelméleti törekvés középpontjában az elszámoltathatóság áll. Ennek eredményeképpen a good governance szükségszerűen kapcsolódik a közjó fogalmához, hiszen az elszámoltathatóság is a közjóval való összefüggésben értelmezhető. A Szent Tamásnál megismert közjó fogalma tekintetében meg kell ismételni, hogy az uralkodónak különös felelőssége van azoknak a veszélyeknek az elhárítása tekintetében, amelyek a közjót veszélyeztetik. Hasonló módon, a good governance egyik legfontosabb állítása, hogy a kormánynak rezponzívnak kell lenni a változásokra, veszélyekre és igényekre.

A good governance további elemének mondható az állampolgári részvétel elve, melynek jegyében az adott állam döntéshozatalára a közvetett demokrácia gyakorlásán keresztül lehetőség van. Aquinói Szent Tamásnál ugyanez megfigyelhető, hiszen Tamás egyik fő állítása, hogy a kormánynak a nép valódi igényeit kell szem előtt tartania.

⁷⁹ Vö. Allegoria ed Effetti del Buono e Cattivo Governo.

Összegzés

John of Salisbury mint a természetjogi alapú közjogi gondolkodás egyik előfutára számos tanulságot tartogat a jó kormányzás viszonyrendszerében bármely század olvasója számára. Éppen ennek eredményeként Aquinói Szent Tamás is nagyban hagyatkozott Policraticus c. főművére.

Aquinói Szent Tamás közjogi gondolkodásának törzsanyaga a De Regnoba (A királyságról), más néven De Regimine Principum (A fejedelmek kormányzatáról) c. műben található. A Summa Theologiae-ben megfogalmazott természetjogi irányvonalak a skolasztikus erényelmélet alapjait fektetik le, szintén nagy hatást gyakorolva Szent Tamás közjogi felfogására.

Aquinói Szent Tamás közjogi gondolkodása számos párhuzamot mutat a good governance kortárs politikaelméleti és államelméleti teóriájával. A teória kialakulására Aquinói Szent Tamás munkássága elsősorban közvetetten hatott, mind a buon governo gyakorlatán, mind későbbi századok filozófusainak munkássága nyomán.

Bibliográfia:

1. AQUINÓI Szent Tamás & SCHÜTZ Antal (szerk.): *Aquinói Szent Tamás szemelvényekben*. Budapest, Szent István Társulat, 1943.
2. AQUINÓI Szent Tamás: *A Summa Theologiae kérdései a jogról*. Szent István Társulat, Budapest, 2011.
3. AQUINÓI Szent Tamás: *A fejedelmek kormányzásáról*. Máriabesnyő, Attraktor. 2016.
4. ARISTOTLE: *Politics*, book 1, Chap. 2 at 1253a8-9, *The Complete Works of Aristotle*, vol. 2, p. 1988.
5. John of SALISBURY: *Policraticus – Az udvarnoncok hiábavalóságáról és a filozófusok nyomdokairól*. Budapest, Atlantisz. 1999.
6. Borbély Gábor (szerk.) & Schmal Dániel (szerk.): *Skolasztikus filozófiai szöveggyűjtemény*. Budapest, L' Harmattan. 2020.
7. Thomas SHERMAN & Christopher KACZOR SJ: *Thomas Aquinas on the Cardinal Virtues: A Summa of the Summa on Prudence, Justice, Temperance, and Practical Wisdom*. Washington D.C., Catholic University of America Press. 2020.
8. R. E. HOUSER: *The cardinal virtues: Aquinas, Albert, and Philip the Chancellor*. Toronto, Pontifical institute of mediaeval studies. 2004.
9. Brian DAVIES: *Aquinas*. London-New York, Continuum. 2003.
10. Ralph MCINERNEY: *Aquinas*. Cambridge, Polity Press. 2004.
11. Dino BIGONGIARI (Ed.): *The political ideas of St. Thomas Aquinas: representative selections*. New York, The Free Press. 1997.
12. Saint Thomas AQUINAS & Richard J. REGAN (Ed.): *The Cardinal Virtues – Prudence, Justice, Fortitude, and Temperance*. Indianapolis-Cambridge, Hackett Publishing Company 2005.
13. John GOYETTE (Ed.), Mark S. LATKOVIC (Ed.), Richard S. MYERS (Ed.): *St. Thomas Aquinas & the Natural Law Tradition – Contemporary Perspectives*. Washington D.C. The Catholic University of America Press. 2004.
14. Saint Thomas AQUINAS: *De Regno ad regem Cypri*. Bismarck, North Dakota, Divine Providence Press. 2014.
15. FRIVALDSZKY János: *Aquinói Szent Tamás államelméletének kontextusa: ciprusi királyság, jeruzsálemi keresztes állam, Magna Carta és az Aranybulla. Iustum Aequum Salutare XIX. 2023. 2.*

16. Tobias HOFFMANN (Ed.), Jörn MÜLLER (Ed.), Matthias PERKAMS (Ed.): *Aquinas and the Nicomachean ethics*. Cambridge, Cambridge University Press. 2013.
17. Angela KNOBEL: *Aquinas and the infused moral virtues*. Notre Dame, Indiana, University of Notre Dame Press. 2021.
18. J. BUDZISZEWSKI: *Commentary on Thomas Aquinas's Treatise on law*. Cambridge, Cambridge University Press. 2014.
19. Desmond CONNELL (Ed.), Michael DUNNE (Ed.), James MCEVOY (Ed.): *Thomas Aquinas: Approaches to Truth* Dublin, Four Courts Press. 2008.
20. Mary M. KEYS: *Aquinas, Aristotle, and the Promise of the Common Good*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
21. Joshua PARENS (Ed.) & Joseph C. MACFARLAND (Ed.): *Medieval political philosophy: a sourcebook*. Ithaca, New York, Cornell University Press, 2011.
22. Bart WAUTERS: *Aquinas, ius gentium, and the Decretists*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press. *Journal of the history of ideas*, 2020-10, Vol.81 (4), p.509-529. 2020.
23. Jordan LOVERIDGE: *Rhetorical Deliberation, Memory, and Sensation in the Thought of Thomas Aquinas*. Philadelphia, Pennsylvania State University Press. *Philosophy & rhetoric*, 2017-05, Vol.50 (2), p.178-200. 2017.
24. Christophe GRELLARD (Ed.) & Frédérique LACHAUD (Ed.): *A Companion to John of Salisbury*. Leiden, Brill. 2015.
25. Clement WEBB & Charles JULIAN: *John of Salisbury*. New York, Russell and Russell, 1971.
26. John D. HOSLER: *John of Salisbury: Military Authority of the Twelfth-century Renaissance*. Leiden-Boston, Brill. 2013.
27. Paolo SILVESTRI & Benoît WALRAEVENS: *Liberty, political economy and good government in Adam Smith*. *The European journal of the history of economic thought*, 2023-05, Vol.30 (3), p.410-442. Abingdon, Routledge. 2023.
28. Cary J. NEDERMAN: *A Duty to Kill: John of Salisbury's Theory of Tyrannicide*. *The Review of Politics* Vol. 50, No. 3 (Summer, 1988), pp. 365-389. Cambridge, Cambridge University Press. 1988.
29. David BRAYBROOKE: *Rousseau and St Thomas on the Common Good*. *Natural Law Modernized*, 2016, p.54-89. Toronto, University of Toronto Press. 2016.

30. Paolo SILVESTRI: *Percentage tax designation institutions. On Sugden's contractarian account*. Berlin Heidelberg International review of economics, 2021-03, Vol.68 (1), p.101-130 Berlin-Heidelberg, Springer. 2021.
31. Paolo SILVESTRI & Stefan KESTING: *An Institutional Economics of Gift?* Routledge Journal of economic issues, 2021-10, Vol.55 (4), p.954-976 Abingdon, Routledge. 2021.
32. William M. BOWSKY: *The Buon Governo of Siena (1287–1355): A Mediaeval Italian Oligarchy*. Speculum, 1962-07, Vol.37 (3), p.368-381 New York, Cambridge University Press, 1962.
33. João César das NEVES & Antonino VACCARO: *Corporate Transparency: A Perspective from Thomas Aquinas' "Summa Theologiae"*. das Neves, João César; Vaccaro, Antonino Springer Journal of Business Ethics, 2013-04, Vol.113 (4), p.639-648 Dordrecht, Springer 2013.
34. Wei ZHANG (Ed.): *Human rights and good governance*. Leiden-Boston, Brill Nijhoff. 2016.
35. Christian JOERGES (Ed.) & Renaud DEHOUSSE (Ed.): *Good governance in Europe's integrated market*. Oxford, Oxford University Press, 2002.
36. Christopher MARTIN (Ed.): *The philosophy of Thomas Aquinas: introductory readings*. London-New York, Routledge. 1988.
37. Brian DAVIES & Eleonore STUMP: *The Oxford handbook of Aquinas*. Oxford, Oxford University Press. 2012.
38. Jeffrey HAUSE (Ed.): *Aquinas's Summa Theologiae: a Critical Guide*. Cambridge, Cambridge University Press. 2018.
39. Bernard MCGINN: *Thomas Aquinas's Summa Theologiae: a Biography*. Princeton: Princeton University Press. 2014.
40. I. S. ROBINSON: *Authority and resistance in the investiture contest: the polemical literature of the late eleventh century*. Manchester, Manchester University Press. 1978.
41. Cary J. NEDERMAN, Catherine CAMPBELL: *Priests, Kings, and Tyrants: Spiritual and Temporal Power in John of Salisbury's Policraticus*. Speculum, Vol. 66, No. 3 (Jul. 1991), pp. 572-590 (19 pages) 1991.
42. John INGLIS (Ed.): *Thomas Aquinas*. Aldershot, Ashgate, 2006.
43. Christopher WOLFE: *Natural law liberalism*. Cambridge, Cambridge University Press. 2006.

44. Douglas KRIES: *The Christian Structure of Politics: On the "De regno" of Thomas Aquinas by William McCormick* The Thomist, 2023-07, Vol.87 (3), p.497-501 2023.
45. William MCCORMICK: *The Christian Structure of Politics: On the De Regno of Thomas* Washington, Catholic University of America Press. 2022.

Internetes hivatkozások:

<https://plato.stanford.edu/entries/john-salisbury/>

<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803100022371>